

УДК 1(091)(477)"12/14":17.022.1:141.7

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЛЮДИНИ КНЯЖОЇ ДОБИ

Христина Богера

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: k_filos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано осмислення аксіологічного виміру людського буття у першоджерелах української духовної культури часу зародження національної свідомості українців. Окреслено ступінь філософсько-аксіологічної розробки проблеми. З'ясовано взаємовплив системи цінностей і культурно-трансформаційних процесів у давньоруському соціумі. Простежено динаміку зміни пріоритетних цінностей людського буття у княжу добу. Встановлено, що в умовах соціальних змін виявляються тенденції до ієрархії цінностей. Акцент зроблено на цінностях християнської культури, що сформувалась у княжу добу. Досліджено ідеали мудрості, святості й особистісні риси як пріоритетні цінності людини княжої доби.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, ціннісна парадигма, мудрість, святість, особистісне самопізнання, самоутвердження особистості, княжа доба.

В умовах глобалізаційної уніфікації українського суспільства виникає потреба переосмислення споконвічних проблем філософії. У цьому аспекті надзвичайно важливою є проблема формування та функціонування ціннісних орієнтирів, їхнє значення у процесі становлення та існування суспільства. Ціннісні парадигми є детермінантами суспільного розвитку та культурно-трансформаційних процесів, характерних для певного історичного етапу. Стан сучасного українського суспільства актуалізує проблему ціннісних орієнтирів нашого минулого. Звернення до моральної спадщини нашої культури дає змогу осмислити зв'язок та взаємовплив ціннісної парадигми і культурно-трансформаційних процесів у давньоруському соціумі, відтворити та реконструювати стан суспільних ідеалів, потреб, інтересів, духовної культури індивіда, суспільства, держави княжої доби.

Аксіологічний аспект філософської культури княжої доби не був спеціальним предметом дослідження. Проте такі вчені, як С. Бондар, В. Горський, М. Громов, А. Кавалеров, Д. Лихачов у своїх працях торкаються питання проявів головних ціннісних орієнтирів давньоруського суспільства. Проблеми людини присвячено монографію Т. Жеребило. Важливими є висновки Т. Космеди щодо ціннісної проблематики української філософської культури. Але більшість дослідників не вивчає проблеми аксіологічного виміру філософської культури княжої доби та його змістовної значущості для сучасного етапу українського суспільства. Тому важливо з'ясувати особливості ціннісних орієнтацій давньоруського суспільства; виявити зв'язок між формуванням ціннісних орієнтацій і культурно-трансформаційними процесами, пов'язаними з впровадженням християнства. Принципово важливим є також питання ієрархії цінностей в умовах соціальних змін у період княжої доби.

Мета статті – проаналізувати осмислення аксіологічного виміру людського буття у філософсько-культурному просторі княжої доби.

Княжа доба – це період становлення, розвитку, існування давньоруської держави, який завершується втратою державності, спричиненою феодалною роздрібненістю, чварами князів та іноземним поневоленням. Різноманітність суспільства тієї епохи детермінувала відмінність у ціннісних орієнтаціях. У перший період становлення давньоруської держави відбувся синтез двох релігійних систем – язичницької і християнської. Феномен двовір'я породив необхідність творення певної ієрархії цінностей, потребу обґрунтування вищості “ціннісно-смыслового універсуму” (термін С. Кримського) панівної християнської релігійної системи. Культурно-трансформаційні процеси у період княжої доби зумовили потребу осмислювати першопричини існування спільноти, структури життєустрою і світопорядку. Аналіз тогочасних літературних джерел свідчить про те, що феномен людських бажань і прагнень визначає цінування мудрості як найвищої смисложиттєвої настанови. Митрополит Іларіон визнає, що язичницька Русь “була невідома земля”, а тепер її “всі знають і до якої прислухаються по всіх чотирьох кінцях землі” [3, с. 89]. Він вважає християнське віровчення істинним моральним орієнтиром. Така позиція приводить Іларіона до протиставлення двох систем цінностей – дохристиянської і християнської. Мислитель стверджує, що в язичницькій системі вірувань була відсутня мораль та істинне знання – “у порожній і посохлій землі нашій, ідолюською спекою висушеної, раптом джерело заструмилося, Євангельське...” [3, с. 18]. Тісний зв'язок цінності з ідеалами дає можливість ставити питання про їхній взаємозв'язок із життєвим світом людини. Благодать дарована всьому світу, “всю землю обійняла і, подібно воді морській, покрила її” [3, с. 13]. Такий хід міркувань митрополита Іларіона дає змогу стверджувати, що людина сама собою не може бути моральною. Митрополит стверджує цінність християнської мудрості, узагальненим образом якої називає Божу Благодать. Головна цінність мудрості, освяченої Іларіоном, полягає у правильному виборі життєвих орієнтацій тодішнього суспільства внаслідок хрещення русичів. Християнська мудрість виступає як смисложиттєва настанова майбутнього: “Істина ж і благодать – слуги прийдешньому віку, життю нетлінному” [3, с. 10].

Дослідження тогочасних літературних джерел дає можливість стверджувати, що цінність “мудрість” має як християнське, так і язичницьке значення. Необхідно зазначити акцентування митрополита таких якостей, як правдивість, мужність, розумність. Так, “цей славний від славних народився, благородний, від благородних, – каган наш Володимир, і виріс і зміцнів, від дитячих літ змужнів, міццю і силою вдосконалюючись, мужністю і розумом досяг успіху. І будучи самодержавцем землі своєї, підкорив собі навколишні країни: одних миром, а непокірливих мечем” [3, с. 18]. Особливої уваги заслуговує твердження Іларіона, що князь Володимир усе своє життя володарював “правдою”, “мужністю”, “розумом”.

Демонстрація самоцінності особистості у “Слові” Данила Заточеника спонукає мислителя оцінювати мудрість як найвищий моральний орієнтир індивіда і суспільства, бо “серце розумного укріпляється в тілі його красою й мудрістю” [9, с. 45]. Саму мудрість він визначає як знання, які “солодші від меду”. Обґрунтовуючи важливість і користь мудрості, Д. Заточеник стверджує: “Мужа мудрого посилай і мало йому кажи, а глупого посилай та сам не лілуйся з ним іти. Бо хоч очі мудрих жадають блага, то глупого – учти в оселі. Краще слухати суперечку розумних, ніж настанови безглуздих” [9, с. 47–48]. На його думку, мудрість потрібно вдосконалювати. Проте неможливо навчити мудрості нерозумного, бо “безглузді...

самі себе народжують...” [9, с. 48]. Така позиція мислителя доводить християнську спрямованість його міркувань, згідно з якою розум – це дар Божий, який людина повинна вдосконалювати протягом свого земного існування. Розповсюдження книжності, пов’язане з прийняттям християнства, спрямовує Д. Заточеника до визначення мудрості як осмислення знань, отриманих насамперед із книг: “Я, княже, ні за море не ходив, ні від філософів не навчався, та був як бджола – припадав до різних квітів, збираючи мед у щільники. Тож і я по книгах багатьох збирав солодощі словесні й розум” [9, с. 49]. Аналіз його міркувань доводить визнання мудрості як найвищої цінності, бо “з добрим дорадником думаючи, князь високого столу здобуде, а з лихим дорадником думаючи, і меншого позбудеться” [9, с. 48]. Отже, мудрість – це “золото в нечистій посудині”.

Під впливом християнства у суспільстві княжої доби утверджується нова ціннісна парадигма, згідно з якою найвищі орієнтири дані людині від Бога, зокрема, мудрість. Продовжує і вдосконалює таку думку Клим Смолятич. Він визначає “премудрість” як “Божество”, а “храм” – “людство”. Він обґрунтовує важливість мудрості як найвищого Божого дару, “створеного на служіння розумній, розсудливій, обдарованій словом людині. Зміст поняття мудрості К. Смолятич усвідомлює через “акт розумного діяння”. Мислитель продовжує ідею вдосконалення власного розуму. Отже, осмислення важливості мудрості з християнських позицій приводить його до визнання Божої Премудрості як найвищої смисложиттєвої настанови кожного члена суспільства, за допомогою якої окремих індивід мав змогу піднятися над становою нерівністю, прилучитися до Божої Премудрості.

Поліетнічність давньоруської держави у XI ст. зумовлювала відсутність загальної писемної традиції, чітко сформованих єдиних релігійних звичаїв. Тому в писемних пам’ятках того часу знаходимо орієнтування на читання священних книг, які мислилися єдиним джерелом мудрості й порад. “Добро ест братие почитанье книжное паче всякому хрьстьяну...”, – йдеться в “Збірнику” 1076 року [2, с. 370]. Звернення до Святого Письма було єдиним сенсом життя християнина – “тако же пліньником ум стоить у родитель своїх тако и правдьнику о почитаньи книжнім” [2, с. 371]. Отже, Святе Письмо виступає соціальним регулятором життя тогочасної людини, без якого неможливе становлення і розвиток її духовності.

Введення на руській землі християнства детермінувало особливе ставлення до світу. Тлінність земного і вічність небесного – один із найголовніших постулатів християнського віровчення. Внаслідок таких зрушень у суспільній свідомості княжої доби витворилася орієнтація на цінність святості. Соціально зумовленою після прийняття християнства була потреба в просвітництві, мудрості для подолання поганської віри предків, наближення до пізнання єдиного Бога. Тому на першому етапі становлення ціннісно-смыслового орієнтиру святості у його концепт вводять поняття мудрості. Митрополит Іларіон розцінює прийняття християнства як просвітлення. У “Повчанні дітям” В. Мономаха знаходимо обґрунтування ідеалу праведного життя на основі благочестя і милосердя. Згідно зі змістом твору, потрібно мати “душа чисты, нескверньни, тілеси худу, кротку бесіду и в міру слово господне” [8, с. 37]. Звідси випливає, що давньоруський князь високо цінує помірний спосіб життя, освячений християнськими заповідями. З іншого боку, у зміст праведного життя він вкладає піст і покаяння. Ідеал святості як вищої християнської цінності досягається В. Мономахом “З-ма ділы добримы” – покаянням, слізьми і милостиною, а також на ґрунті щоденного праведного життя – “малым ділом”. Позиція

давньоруського князя-християнина свідчить, що запорукою існування суспільства є орієнтування на цінність святого стану, “милості божья” і “царствия”. Акцентування на чесноті милосердя знаходимо й у “Слові про Закон і Благодать”, де висловлюється високе цінування “численних милостинь і щедрот”, що їх князь Володимир “чинив убогим і сиротам, нещасним, болящим і боржникам, вдовицям і всім нужденним, що потребують милостині” [3, с. 19]. Отож, утвердження християнства принесло зі собою визнання ідеалів любові, співчуття, милосердя.

Від початку XII ст. ціннісні орієнтири відображають потребу вивищення особистості під впливом суспільно-політичних обставин. Цей період, який, характеризувався загостренням соціальних суперечностей, за словами В. Горського, “зумовлює поступове згасання радісних, оптимістичних настроїв, що, як правило, супроводжувало оцінку сучасного стану давньоруського суспільства у творах київських книжників XI ст.” [1, с. 87]. Отже, у зміст феномену святості того часу увійшов ідеал подвижника. У Києво-Печерському патерику поняття подвижництва втілює життя ченців Києво-Печерської лаври. Образи святих виступають у пам’ятці посередниками між Богом і людьми, потойбічним і земним світом; є орієнтиром вибору, моральним ідеалом. Це – чистий, світлий, прекрасний світ, ідеальне уявлення про сенс життя, що підіймається над повсякденністю, буденністю, становить собою взірць, ціннісну норму, на яку людина може орієнтуватися [4, с. 120]. Намагання долучитися до благодатного стану, утвердження ідеалу подвижника впливає з прагнення піднятися над недосконалістю земного світу, бо “облудним є життя це суєтне... все тутешнє мимо тече і мимо проходить, майбутня ж Благодать безкінечна (та) вічна є” [5, с. 504]. Проте поряд зі сповіданням аскетизму в змісті чернечого життя функціонує і настанова на активну громадську діяльність, доброчесність. Отже, святий, згідно з концепцією Києво-Печерського патерика, вів смиренне життя, постив, піддавався аскезі, будував монастирі, опікувався ченцями, чинив милосердя, зцілював хворих. Звичайно, було б хибно стверджувати про винятково християнський контекст ідеалу святості. Орієнтування на активне громадське служіння дає змогу говорити про мотиви народної культури, які стали основою формування ідеалу святості в системі сенсожиттєвих цінностей княжої доби. Загалом, у давньоруському цінуванні святого є особливий зміст. Така смислова орієнтація не визначається характерними для середньовічного світогляду крайністю аскези і фанатизму. Зміст цінності святого для суспільства княжої доби становить поняття самоствердження і самореалізації, уваги до земного існування і пошуків у ньому відображення ідеального, божественного.

Ускладнення людських відносин, зростання культурного рівня людей і соціалізації особи у період становлення феодалізму зумовлюють зміну орієнтирів у свідомості тогочасної людини. Вона починає усвідомлювати себе через власну духовність, що зумовлює усвідомлення суперечності між її духовністю і тілесним існуванням. Тому орієнтація на пізнання власної сутності є викликом політичній ситуації. На першому етапі становлення цінність особистісного самопізнання ґрунтувалася на ідеалі самоствердження особистості. Вияви самоствердження особистості знаходимо в образах В. Мономаха та князів Ігоря і Всеволода. Самоствердження для руського князя означало випробування самого себе у війні й на мисливстві, утвердження у “мужському ділі”. Заняття “мужським ділом” слугувало для давньоруської людини пошуком честі й слави. Тому честь і слава виявляються

головними компонентами поняття самоутвердження особистості у той час. В. Горський говорить про утвердження певних рис, які доповнюють образ ідеального правителя. Йдеться про “буйство” – якість, якою наділяється князь Всеволод – “відважний тур”. Зміст поняття “буйство” містить у собі, згідно з В. Горським, хоробрість, сміливість, завзятість, шаленство, безумство, пов’язане з відвагою. Отже, цінність самоутвердження особи визначається такими особистісними якостями, як мужність, відвага, хоробрість.

У змісті “Збірника” 1073 року знаходимо визначення особистості за дією: “Убо бывага и в нас роздмьні о ком лице то самое же дійство є наричеться” [2, с. 354]. Такі дії, як навчання і праця вважають виявом особистості, відповідно до збірника “Бджоли”. Слово виявляє рівень особистісного самопізнання. У перекладі це звучить так: “Яке ество людини, такі й слова її” [7, с. 629]. Тому самовдосконалення можливе лише за допомогою навчання і праці. З іншого боку, до глибокого осягнення власного “Я” закликало християнство. Подібна тенденція простежується у Києво-Печерському патерику. Сповідуючи чернечий спосіб життя, герої патерики пізнавали власну сутність за допомогою аскетичного самітництва або активної громадської діяльності. Переконавання у вирішальній ролі власних зусиль у здобутті святості обґрунтував митрополит Іларіон. Мислитель акцентує активність окремої людини, свободу вибору її життєвого шляху. Навіть рух історії митрополит сприймає як вдосконалення моральності, духовності, що залежить від людини.

Під впливом суспільних процесів XII ст. особистісне самопізнання розцінюють як пізнання власної суті через співвідношення духовного і тілесного у людському бутті. Дуже цікавим у такому контексті є твір К. Турівського “Притча про людську душу”. Мислитель визначає тілесне як “у землі заховане”, осередок “плотських прагнень”. Душа, за ним, “не від землі... і не в землю входить”, а “перед Богом являється”. Тому покаяння є результатом усвідомлення співвідношення земного і небесного у людській природі. У контекст особистісного самопізнання він вкладає ідеал смиренномудрія, яке є результатом осмислення дуалістичної людської природи. Отже, К. Турівський апелює до внутрішнього світу середньовічної людини, намагаючись вплинути на нього, високо цінуючи почуття моральності. Джерелом духовності й моральності для середньовічної людини було Святе Письмо. Звідси впливає наголошування Кирилом на важливості звернення до Божого Письма і розуміння даних людині законів, ідеалів, моральних норм: “Добре, браття, і дуже корисно розуміти нам Святого Письма смисл: це і душу робить цнотливою, і на смиренні спрямовує розум, і серце на прагнення добродетельності загострює, і саму людину робить вдячною, і на небеса до божих заповідей думку направляє, і на духовні труди тіло зміцнює, і зневагу до цього земного життя, і багатства, і слави дає, і всі житейські печалі світу цього відводить” [6, с. 163]. Самозаглиблення і самопізнання є, згідно з мислителем, шляхом до осягнення святості. Отже, цінність особистісного самопізнання пов’язується з осягненням внутрішньої сутності людини, зумовленої впровадженням християнства, зростанням темпів соціалізації особи. Аналіз літературних джерел дає змогу констатувати, що для суспільної свідомості в княжу добу характерним було акцентування на ролі та значенні особистісного самопізнання як самоутвердження особи через “мужське діло”, покаяння і смиренномудріє.

Духовне становлення у княжу добу виявляється в характеристиках, властивих для християнства. На початку утвердження нової релігії у слов’янській культурі

духовні пошуки активізували звернення до мудрості. Особистість визначали причетністю до абсолютного знання, Божої істини, яка міститься у Святому Письмі. Прилучення до Бога, згідно з християнською традицією, веде до ціннісного піднесення чернечого способу життя поряд з ідеалами доброчесності, милосердя і високоморального існування, не заперечуючи традицій “тварного” світу. Святість, як ціннісно-сміслова настанова, що сформувалась на основі відповідних суспільних прагнень, якісно синтезувала ціннісні орієнтири мудрості й особистісного самопізнання. Християнська культура активізувала “рух в себе”, особистісне самопізнання. За допомогою серця, в якому поєднувались розум, почуття, воля, можливо було прилучитися до трансцендентного, божественного. Людина княжої доби розцінювала своє земне життя як можливість досягнення Абсолюту, долучення до вічного та утверджувала себе як християнин.

Теоретична реконструкція аксіологічного виміру людського буття у княжу добу сприяє всебічному осмисленню соціокультурно-психологічних процесів, які відобразилися в українській філософській думці, та сприяє розкриттю історії формування головних ціннісних орієнтирів людини-християнина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст.). К.: Наук. думка, 1993.
2. Збірник 1076 року // “Золоте слово”: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. Кн.1. К.: Аконіт, 2002. С. 370–426.
3. Ларіон Київський. Слово про Закон і Благодать // “Золоте слово”: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. Кн.1. К.: Аконіт, 2002. С. 274–309.
4. Кавалеров А. Цінність у соціокультурній трансформації. Одеса: Астропринт, 2001.
5. Києво-Печерський Патерик // “Золоте слово”: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. Кн.1 К.: Аконіт, 2002. С. 447–556.
6. Кирило Турівський. Кирила-монаха притча про людську душу // “Золоте слово”: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. Кн.2. К.: Аконіт, 2002. С. 163–174.
7. Книги “Бджола” // “Золоте слово”: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. Кн.2. К.: Аконіт, 2002. С. 620–648.
8. Повчання Володимира Мономаха // “Золоте слово”: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. Кн.2. К.: Аконіт, 2002. С. 34 – 60.
9. “Слово” Данила Заточеника // Історія української філософії: Хрестоматія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. С. 45–50.

VALUABLE ORIENTATIONS OF PRINCE DAYS PERSON**Chrystyna Bohera**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Itr., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: k_filos@franko.lviv.ua*

The comprehensions of the measuring of human life are analyzed in authentic works the Ukrainian spiritual culture of time of origin of ethnic consciousness of Ukrainians; outlined degree of philosophical and axiological development of problem; influencing of the system of values and transformations processes is found out; it is discovered dynamics of change of priorities values of human life in the Princely days; it is set that in the conditions of social changes tendencies come to light to the hierarchy of values; an accent is done on the values of Christian culture that was formed in our country in the Princely days; it is investigational ideals of wisdom, holiness and personalities lines of man as the priorities values of man of the Princely days.

Key words: valued-semantic orientations, valued paradigm, wisdom, holiness, personality self-knowledge, self-affirmation of personality, Princely days.

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ЧЕЛОВЕКА КНЯЖЕСКОЙ ЭПОХИ**Христина Богера**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: k_filos@franko.lviv.ua*

Проанализировано осмысление аксиологичного измерения человеческого бытия в первоисточниках украинской духовной культуры времени зарождения национального сознания украинцев; очерчено степень философско-аксиологичной разработки проблемы; выяснено взаимовлияние системы ценностей и культурно-трансформационных процессов в древнерусскому социуме; проследиовано динамику изменения приоритетных ценностей человеческого бытия в Княжескую эпоху; установлено, что в условиях социальных изменений выявляются тенденции к иерархии ценностей; акцент сделан на ценностях христианской культуры, что сформировалась в Княжескую эпоху; исследовано идеалы мудрости, святости и личностные черты человека как приоритетные ценности человека Княжеской эпохи.

Ключевые слова: ценностно-смысловые ориентации, ценностная парадигма, мудрость, святость, личностное самопознание, самоутверждение личности, Княжеская эпоха.

Стаття надійшла до редколегії 21.12.2009

Прийнята до друку 20.05.2010